

Formális nyelvűk és automaták

10. előadás

Vasził György

Számítógéptudományi
Tanár

110-es szoba

<http://w1.inf.unideb.hu/web/vasził/oktatas>

vasził.györgy@inf.unideb.hu

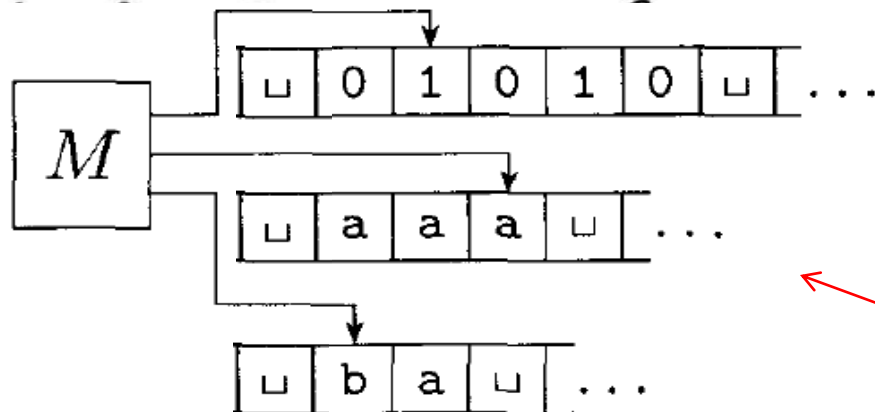
A múltkor

- Több szalagos Turing gépek
- Nemdeterminisztikus Turing gépek
- Az univerzális Turing gép

Variáció Turing gépe

- Egy nalez helyett k nalez, az input az első nalezra van.

$$\delta: Q \times \Gamma^k \rightarrow Q \times \Gamma^k \times \{L, R, S\}^k$$

Ezen a példán $k=3$

Például:

$L = \{ w \# w \mid w \in \{0,1\}^* \}$ felismerő Turing géppel.

┐	↓	0	1	1	0	0	0	#	0	1	1	0	0	0	┐	...
┐	x	↓	1	1	0	0	0	#	0	1	1	0	0	0	┐	...
┐	x	1	1	0	0	0	#	↓	x	1	1	0	0	0	┐	...
┐	↓	x	1	1	0	0	0	#	x	1	1	0	0	0	┐	...
┐	x	↓	x	1	0	0	0	#	x	1	1	0	0	0	┐	...
┐	x	x	↓	x	x	x	x	#	x	x	x	x	x	x	┐	...

accept

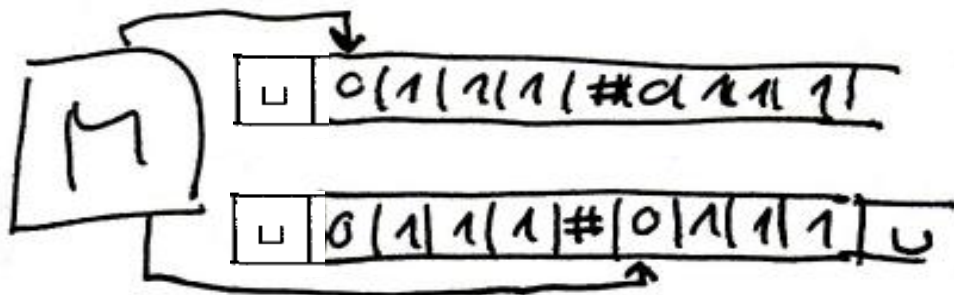
(L nem környezetfüggetlen!)

$$L = \{ w \# w \mid w \in \{0,1\}^* \} \text{ kinnir}$$

2 gættar

Rajzoljuk le!

1. $w \# w$ an elvő nálogra
2. kényszerít a + $w \# w$ -t a kényszerít nálogra
3. an elvő fejét állítsuk a nálog elejére, a kényszerít a + jele
4. mindkét fejét lepredjünk jobbra és kényszerít a + an olvasott jeleket

5. elfogadjuk, ha # - t és k - t egyenre találunk a gépen

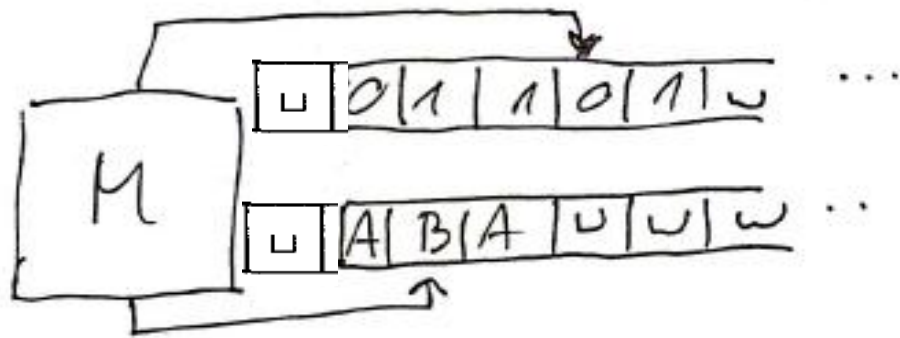
k nálaags í 1 nálaags Turing gæp

Tétel : Miðer k nálaags T_1 Turing gæp
leitar og 1 nálaags T_2 Turing gæp,

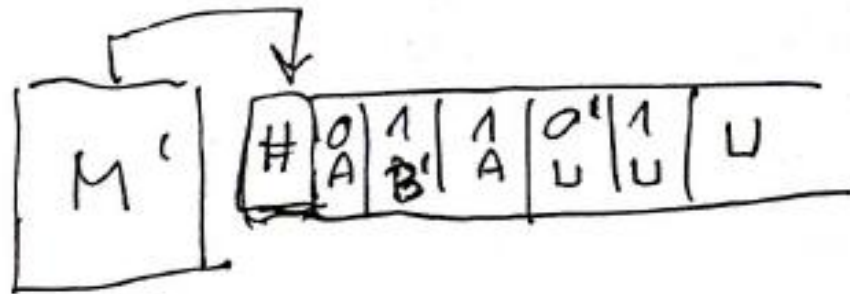
og $L(T_1) = L(T_2)$ í megállás, ~~í~~
he elfogadták a lemelet, akkor T_1 és T_2
nálaags (elő nálaags) ugyan
van íva.

2 values $\rightarrow$ 1 value

Alap gondolat

$$\Gamma = \{0, 1, A, B, \dots\}$$

$$\Gamma' = \{ \begin{array}{|c|} \hline 0 \\ \hline A \end{array}, \begin{array}{|c|} \hline 0' \\ \hline A \end{array}, \begin{array}{|c|} \hline 1 \\ \hline B \end{array}, \begin{array}{|c|} \hline 1 \\ \hline A \end{array}, \begin{array}{|c|} \hline 0 \\ \hline U \end{array}, \begin{array}{|c|} \hline 0' \\ \hline U \end{array}, \begin{array}{|c|} \hline 1 \\ \hline U \end{array}, \dots$$

A könyvekben

- J. Martin: 7.5 fejezet, 243-246. oldal
- Dömösi et al.: ----
- Herendi*: 4.6 fejezet, 33-38. oldal

*Herendi Tamás: Számításelmélet, jegyzet.

*[http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/
2011-0103_25_szamitaselmélet/2011-0103_25_szamitaselmélet.pdf](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0103_25_szamitaselmélet/2011-0103_25_szamitaselmélet.pdf)*

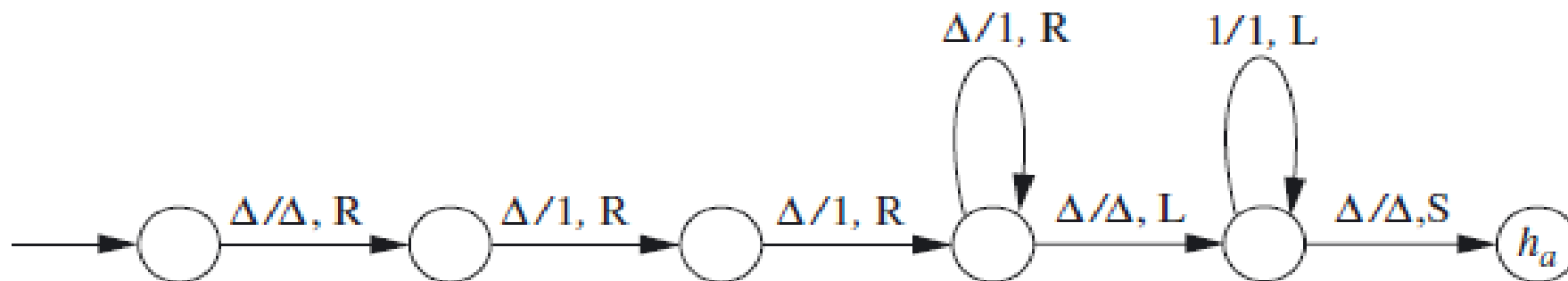

A múltkor

- Több szalagos Turing gépek
- Nemdeterminisztikus Turing gépek
- Az univerzális Turing gép

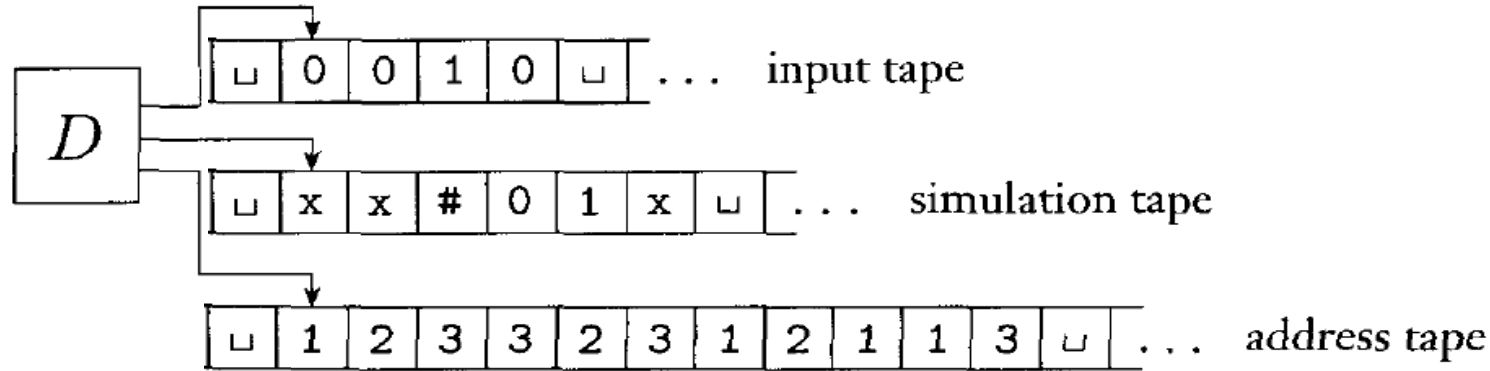
Nemdetrminisztikus Turing gép

Például: (Mit művel?)

117

Nendat. Turing gép →
 → det. Turing gép

1. Az input az első nalezsa van
2. Mire megér a utolsó a 2. nalezsa
3. Simuláljuk a 2. nalezsa a számítási
 fázisát az utolsó, amit a 3. nalezsa
 leolvas. Ha a számítási fázis vége,
 kilépjük a hirtelen utol a 3.
 nalezsa, és vissza a 2. pontra.

A könyvekben

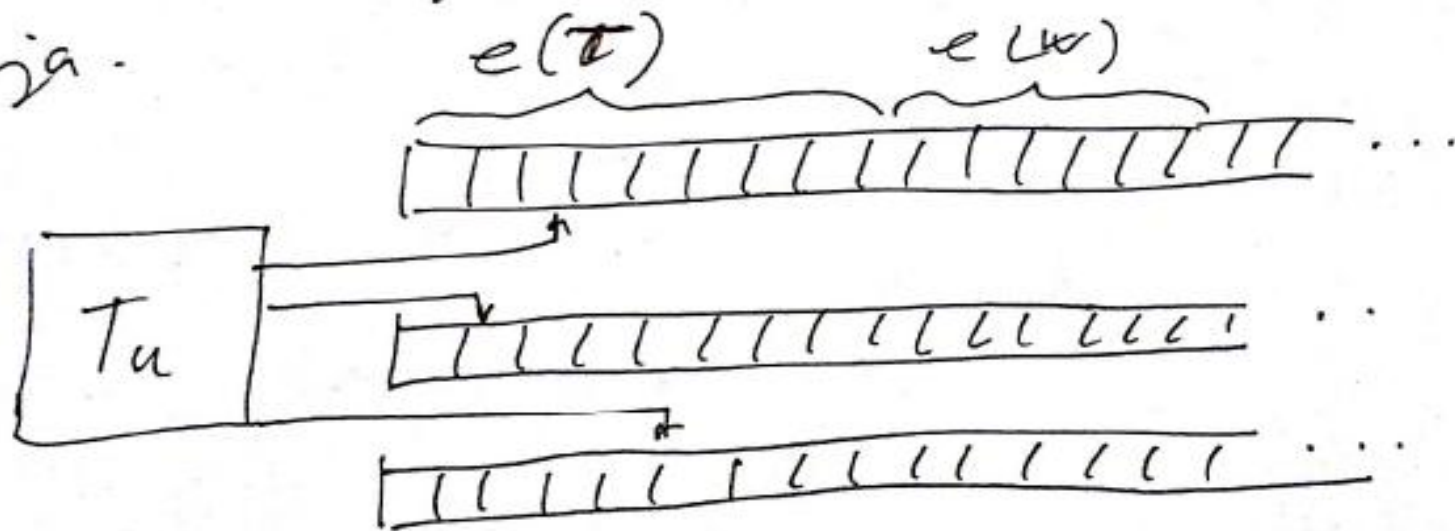
- J. Martin: 7.7 fejezet, 248-252
- Dömösi et al.: ---
- Herendi: 6. fejezet, 59-65. oldal

A múltkor

- Több szalagos Turing gépek
- Nemdeterminisztikus Turing gépek
- Az univerzális Turing gép

Üniversaali Turing gép

Egy leeges T_u Turing gép, amelyre felrakjuk
valószínű Turing gép működését leíró
leírást.

Az első nyalogra T kódját ($e(\tau)$) és a másodikra ($e(\omega)$)
írnak, T_u működését T működését ω -ra.

$$s(\Delta) = 0$$

$$s(a_i) = 0^{i+1} \quad (\text{for each } a_i \in \mathcal{S})$$

$$s(h_a) = 0$$

$$s(h_r) = 00$$

$$s(q_i) = 0^{i+2} \quad (\text{for each } q_i \in \mathcal{Q})$$

$$s(S) = 0$$

$$s(L) = 00$$

$$s(R) = 000$$

Each move m of a TM, described by the formula

$$\delta(p, a) = (q, b, D)$$

is encoded by the string

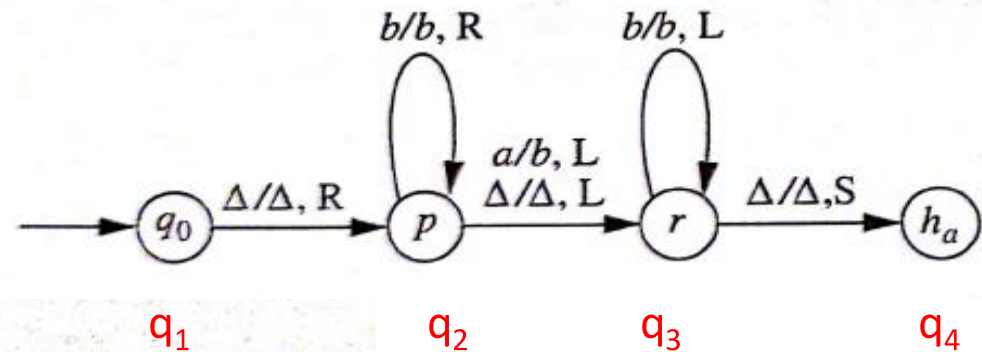
$$e(m) = s(p)1s(a)1s(q)1s(b)1s(D)1$$

and for any TM T , with initial state q , T is encoded by the string

$$e(T) = s(q)1e(m_1)1e(m_2)1 \cdots e(m_k)1$$

where $m_1, m_2, \dots, m_k$ are the distinct moves of T , arranged in some arbitrary order. Finally, any string $z = z_1 z_2 \cdots z_k$, where each $z_i \in \mathcal{S}$, is encoded by

$$e(z) = 1s(z_1)1s(z_2)1 \cdots s(z_k)1$$

0001 000101000010100011 00001000100001000100011 0000100100000100010011
 0000101000001010011 000001000100000100010011 000001010101011

Tu mi' gò'de' e

A könyvekben

- J. Martin: 7.8 fejezet, 252-257. oldal
- Dömösi et al.: ---
- Herendi: 5.1 fejezet, 39-41. oldal

Ma

- Rekurzív és rekurzívan felsorolható nyelvek, problémák mint formális nyelvek
- Általános (szabály-)alakú grammatikák és Turing gépek
- Környezetfüggő grammatikák, a Chomsky féle nyelv-hierarchia

A Turing gép mint "naïve logika modell" - számítási modell

1. A Turing gép általános célú számítási modell
2. Rendszeres programozható
3. Működési szabályok precíz

⇒ Alkalmazható kiterjedően a "számítás"
más néven az "algorithmus" fogalmának
formalizálására

Church - Turing tejs

Alfred Church logikán, matematikán

Alan Turing matematikán, XX. század
első fele, Gödel

"A Turing gép mindig tud", azaz, ha van
egy problémára "mechanikus eljárás"
vagy az leírható megoldás (algoritmus), akkor
egy Turing gép is meg tudja oldani.

Ha egy probléma Tüning géppel nem lehet
megoldani, akkor az "mechanikus eljárás"
nem algoritmus sem.

Miért érdemes a Turing gépeket

A Turing gép mindig egy ~~eset~~ú
nimitógépmodellel / nimitási modellel
equiválos, ami lehetőséget nyújt arra,
hogy a gép működését a leg
könnyebben megérthessük.

Árta

A Turing gép által mas az intuitív
algoritmus - fogalom formalizálása.

precíz matematikai leírás, mechanika
végrehető eljárás, ami végig jár
lépésről lépésre a megoldásig.

Hilbert 10. problema

Létezik-e eljárás ami eldönti, hogy
egy adott egyváltozós polinommal van-e
egy egyenlet.

$$Pl: 6x^3y^2z^2 + 3xy^2 - x^3 - 10$$

$$\text{egyenlet} : x=5, y=3, z=0$$

Ha de algoritme lătm, mes i lge
djări mîser, nîsej uer a
djări, an algoritmus predîz
rezultarea.

→ A. Church : λ -calcul

A. Turing : Turing gîp

(1936)

Church-Turing tézis

„A Turing gép minden tudat,“ azaz, ha
egy probléma „mechanikus eljárással“,
azaz valamilyen módszerrel, akkor azt
egy Turing gép is meg tudja oldani.

Ha Turing géppel nem lehet megoldani, akkor
mikor „mechanikus eljárás“/algoritmus.

Korussian febrabato' s' verruiv uelver

- Es L uelver verruiv, ha na aza
Tung gep, ani unde $x \in L$ nit elfo-
gad s' unde $x \notin L$ nit elutan't
- Es L uelver verruivan febradhto', ha
na aza Tung gep ani unde $x \in L$ nit
elfogad. A $x \notin L$ navaret pedig
wen elutan'ig, wen ily
hemetse nem all weg.

(Köörle wird lättr' emet a jentörset) 6

Rekurzívan felismerhető és rekurzív nyelvet

(2. megfogalmazás)

- Egy L nyelv rekurzív, ha van olyan Turing gép, ami eldönti a karakterisztikus függvényét
- Egy L nyelv rekurzívan felismerhető, ha van olyan Turing gép, ami elfogadja, $L = L(T)$

Hilbert problémája mint formális nyelv, a polinomok mint sztringek

Az ábécé: $\{0, 1, 2, \dots, 9, x, +, -, *\}$

– a számok 10-es számrendszerben

– a változók: $x_1, x_2, \dots$

– a műveleti jelek: $+, -, *$

Pl.:

$$6x^2 y z^2 + 3x y^2 - x^3 - 10 \quad \longleftrightarrow \quad 6x_1^2 x_2 x_3^2 + 3x_1 x_2^2 - x_1^3 - 10$$

A polinomot leíró sztring:

$$6 * x_1 * x_1 * x_2 * x_3 * x_3 + 3 * x_1 * x_2 * x_2 - x_1 * x_1 * x_1 - 10$$

Hilbert's conjecture:

$L_p = \{ p \mid p \text{ polynomial in } \text{exponential size} \}$

L_p decidable? Jurij Matijasevich over
Mendel's conjecture
1970- Ben, says L_p is
undecidable.

Complexity with circuit, says L_p
is undecidable

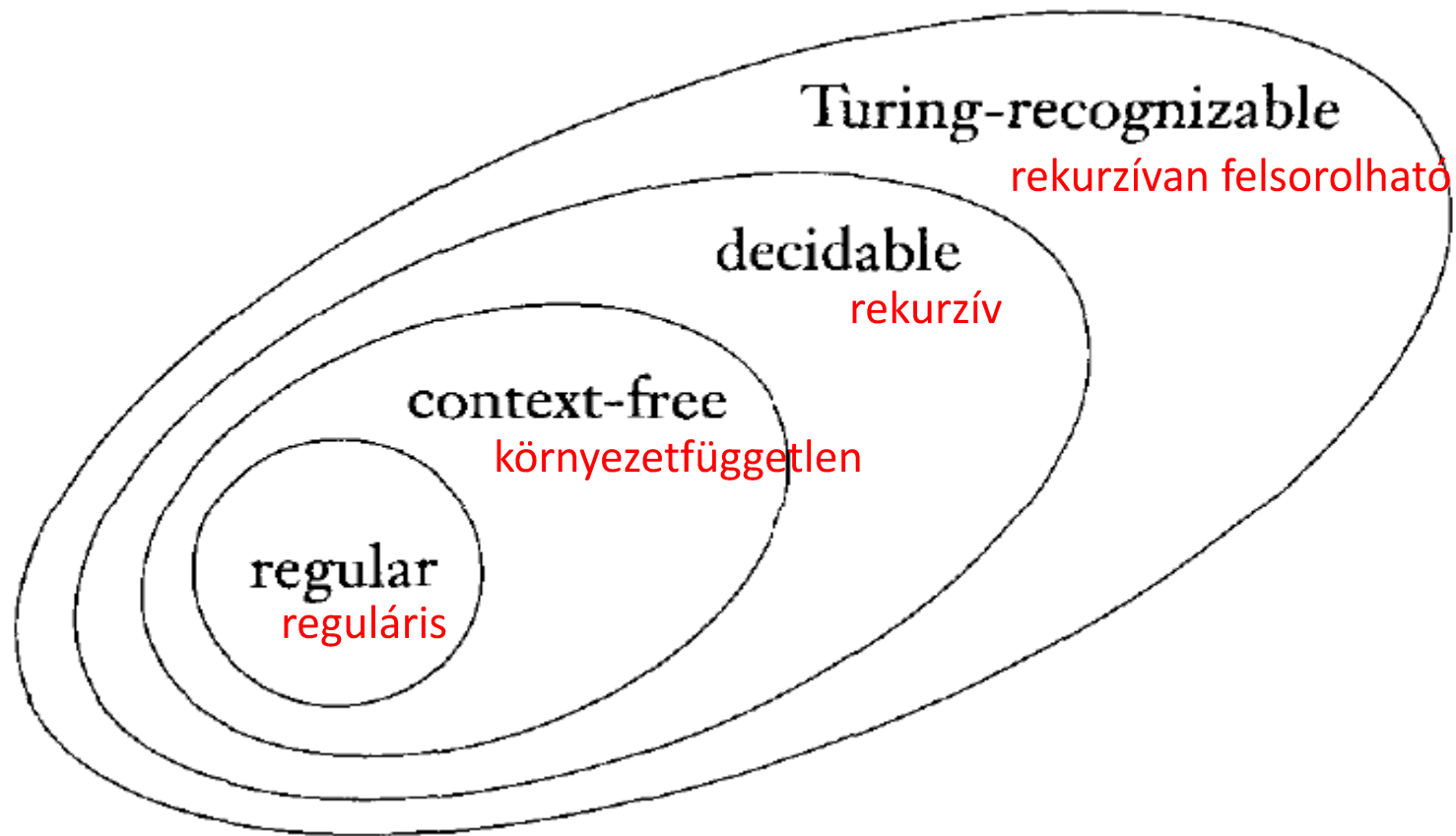

Ar egið gjöfni pólímerar
helva reyni'ne þröval-
hæti

Adalt en P_{polimer} k veltaríval. Vegni'ne
en Tinsgeið, en veigignen en i 528
~~en~~ egið nein k-asen. si hi þríhaldj,
hæ gjöf-e p-ver. ~~hæ i 528, eld~~ hæ
laldil i 528, eldgjaldj p-t.

(Glutaritari nen faggið tindi) ~~hæ i 528~~

La'har, la'hi fegnier

reguláris, környezetfüggetlen, eldönthető/rekurzív,
rekurzívan felsorolható nyelvek

Ma

- Rekurzív és rekurzívan felsorolható nyelvek, problémák mint formális nyelvek
- Általános (szabály-)alakú grammatikák és Turing gépek
- Környezetfüggő grammatikák, a Chomsky féle nyelv-hierarchia

A'ltalan' alalan' grammatika

$G = (V, \Sigma, S, P)$ alalan' P grammatika

$$\alpha \rightarrow \beta$$

alalan' , $\alpha, \beta \in (V \cup \Sigma)^*$, α talalan' nem terminális

Láttuk például korábban:

$G = (\{S, B, C\}, \{a, b, c\}, S, P)$, ahol

$P = \{ S \rightarrow aSBC,$

$S \rightarrow abC,$

$CB \rightarrow BC,$

$bB \rightarrow bb,$

$bC \rightarrow bc,$

$cC \rightarrow cc \}$

$L(G) = \{a^n b^n c^n \mid n > 0\}$

A'ltalanos alábbi grammatikák és Turing gépek

① Kétféle G grammatika létezik Turing gép,
ahogy $L(G) = L(T)$.

- T teljesíti az a leírás
- A leírásból jobbra lévő részen T
általánosan nem a teljes leírás
alapján HOGYAN?
- Ha a leírás és a teljes nem megegyezik,
elfogadjuk a leírásat.

(Ez a T nemdeterminisztikus.)

Hogyan generáljuk T a G-nel
generálható-e szavakat?

Példa

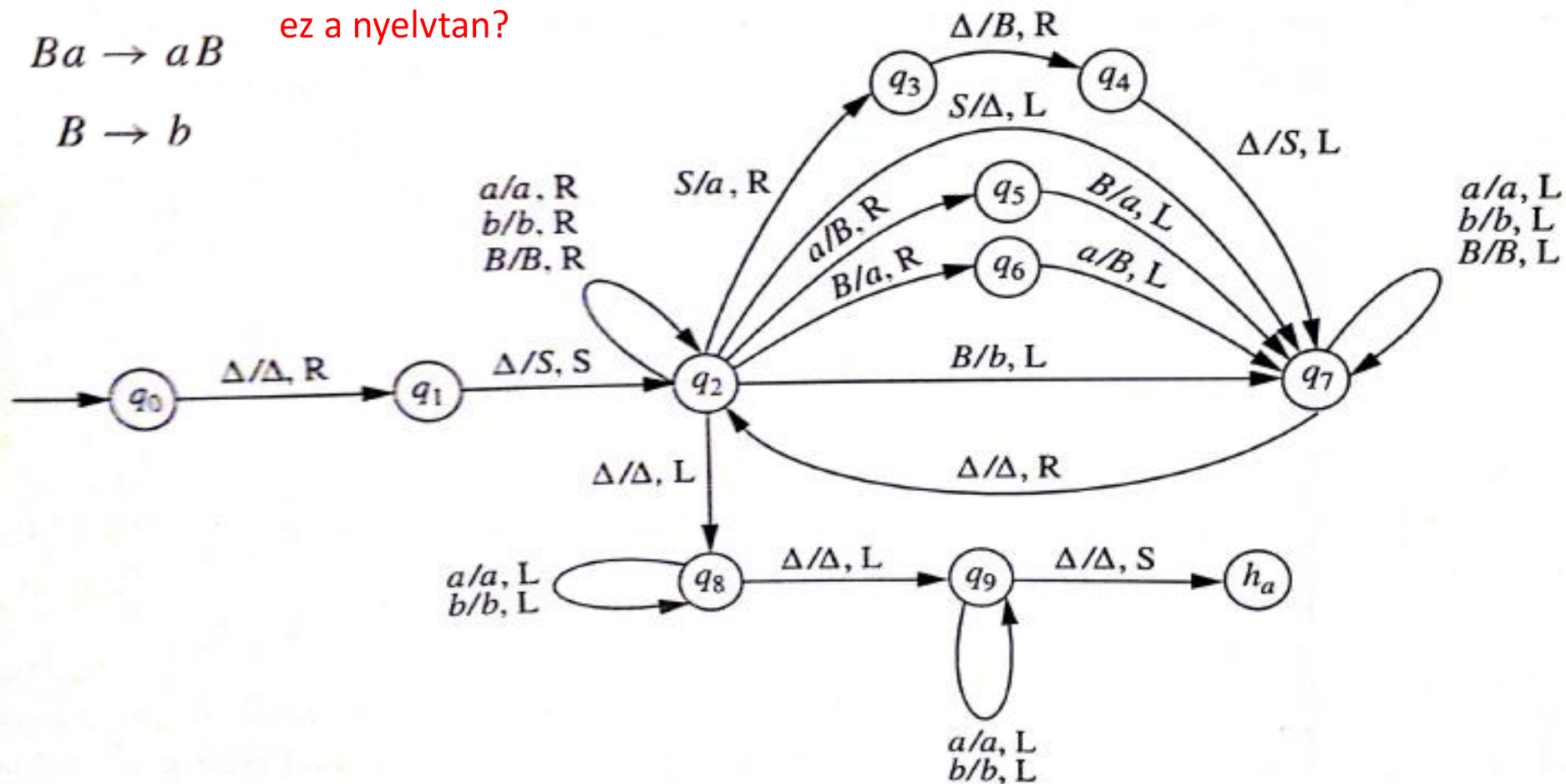
$$S \rightarrow aBS \mid \Delta$$

$$aB \rightarrow Ba$$

$$Ba \rightarrow aB$$

$$B \rightarrow b$$

Milyen nyelvet generál
 ez a nyelvtan?

A'ltalános alábbi grammtika
is Turing gépet

② Mide + Turing gépnek létezik egy ~~6~~
6 grammtika, hogy $L(G) = L(T)$.

- G működési módja Σ^* helyi két generálhat
"duplán". (Σ az $L(T)$ karakterait jelölő)

pl. $a_1 a_2 \dots a_n \in L$ esetén $(a_1 a_1)(a_2 a_2) \dots (a_n a_n)$

- G működési módja Σ^* helyi módon kétféle üres cellákban
megfelelő jeleket is generálhat:

$(uu)(a_1 a_1) \dots (a_n a_n)(uu)(uu) \dots (uu)$

Teljesen pontosan.

Birangi tai / 2

- G nyelvű generalizált A^T rendező állapotaik
jóró minősíthetők is, azaz generalizáltak egy
konfigurációk (A^T rendező konfigurációk) :

$$q_0(vv)(a_1 a_1) \dots (a_k a_k)$$

- G-nél olyan nyelvű is van, amelyre a
T állapotaik mentén nem lehet eljutni

G nyelvű :

$$S \rightarrow S(vv) | T$$

$$T \rightarrow T(a_i a_i) | q_0(vv) \quad \text{ahol}$$

ahol $a_i \in \Sigma$ - n

Σi-εgitei/3

6 natiegyi

$$S \rightarrow S(wu) \mid T$$

$$T \rightarrow T(a_i a_i) \mid q_0(wu) \quad \text{mide } a_i \in \Sigma - \epsilon$$

illetve:

- $p(xa) \rightarrow (xb)q$ ~~over~~ $\delta(p, a) = (q, b, R)$
azet, mider $x \in \Sigma \cup \{u\}$
- $p(xa) \rightarrow q(xb)$ $\delta(p, a) = (q, b, S)$
azet mider $x \in \Sigma \cup \{u\}$
- $(xy)p(za) \rightarrow q(xy)(zb)$ $\delta(p, a) = (q, b, L)$
azet, mider $x, y, z \in \Sigma \cup \{u\}$

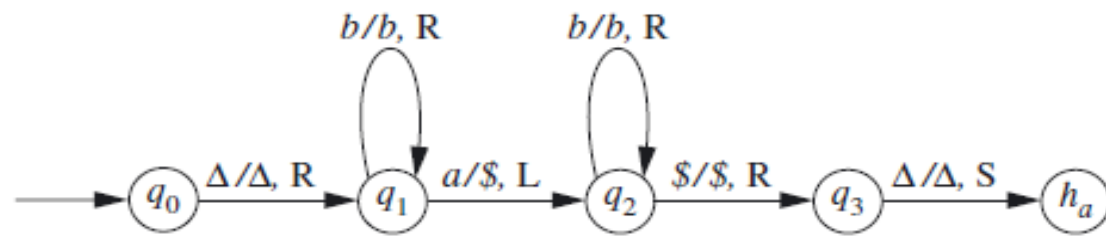
Princípek / 4

- Ha megjelant an elfogadott állapothoz megfelelő ha szimuláció, G hirtérli a námalán hórha keletkezett hirtérlet, csak an eredeti hirtérlet csatolását tartja meg (Visszaadlija a hirtérletet)

G natrályai :

$$\begin{aligned} h_a(xy) &\rightarrow h_a(xy)h_a & \forall x, y \in \Sigma \cup \{\epsilon\} \\ (xy)h_a &\rightarrow h_a(xy)h_a \\ h_a(xy) &\rightarrow x \\ h_a(wx) &\rightarrow \lambda \end{aligned}$$

$\underline{S}$ $\Rightarrow$ $\underline{S}(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{T}(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{T}(aa)(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{T}(bb)(aa)(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{q_0}(\Delta\Delta)(bb)(aa)(\Delta\Delta)$ $q_0\Delta ba$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)\underline{q_1}(bb)(aa)(\Delta\Delta)$ $\vdash \Delta q_1 ba$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)(bb)\underline{q_1}(aa)(\Delta\Delta)$ $\vdash \Delta b q_1 a$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)\underline{q_2}(bb)(a\$)(\Delta\Delta)$ $\vdash \Delta q_2 b \$$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)(bb)\underline{q_2}(a\$)(\Delta\Delta)$ $\vdash \Delta b q_2 \$$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)(bb)(a\$)\underline{q_3}(\Delta\Delta)$ $\vdash \Delta b \$ q_3 \Delta$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)(bb)(a\$)\underline{h_a}(\Delta\Delta)$ $\vdash \Delta b \$ h_a \Delta$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)(bb)\underline{h_a}(a\$)h_a(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $(\Delta\Delta)\underline{h_a}(bb)h_a(a\$)h_a(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{h_a}(\Delta\Delta)h_a(bb)h_a(a\$)h_a(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{h_a}(bb)h_a(a\$)h_a(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{bh_a}(a\$)h_a(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ $\underline{bah_a}(\Delta\Delta)$ $\Rightarrow$ ba

(Nem érdekes milyen nyelvet fogad el a Turing gép, csak példa.)

Akar :

Az általános alábbi yelvsare elval
generallható yelver meggyesével a
Turing géppel elfogadható yelverrel

L nyelv „elfogadása” T-vel: ha w szó L-beli, akkor T elfogadó állapotban áll meg w-n,
különben: T nem-elfogadó állapotban áll meg, vagy
T egyáltalán nem áll meg

↑

Yelveres : Rekursíva yelverallható
yelver
Rekursíva yelverallható
grammatikák

Ma

- Rekurzív és rekurzívan felsorolható nyelvek, problémák mint formális nyelvek
- Általános (szabály-)alakú grammatikák és Turing gépek
- Környezetfüggő grammatikák, a Chomsky féle nyelv-hierarchia

Környezetiírás az elv

$G = (V, \Sigma, S, P)$ Környezetiírás, ha P
generál

$\alpha \rightarrow \beta$, ahol $|\alpha| \leq |\beta|$

alakra.

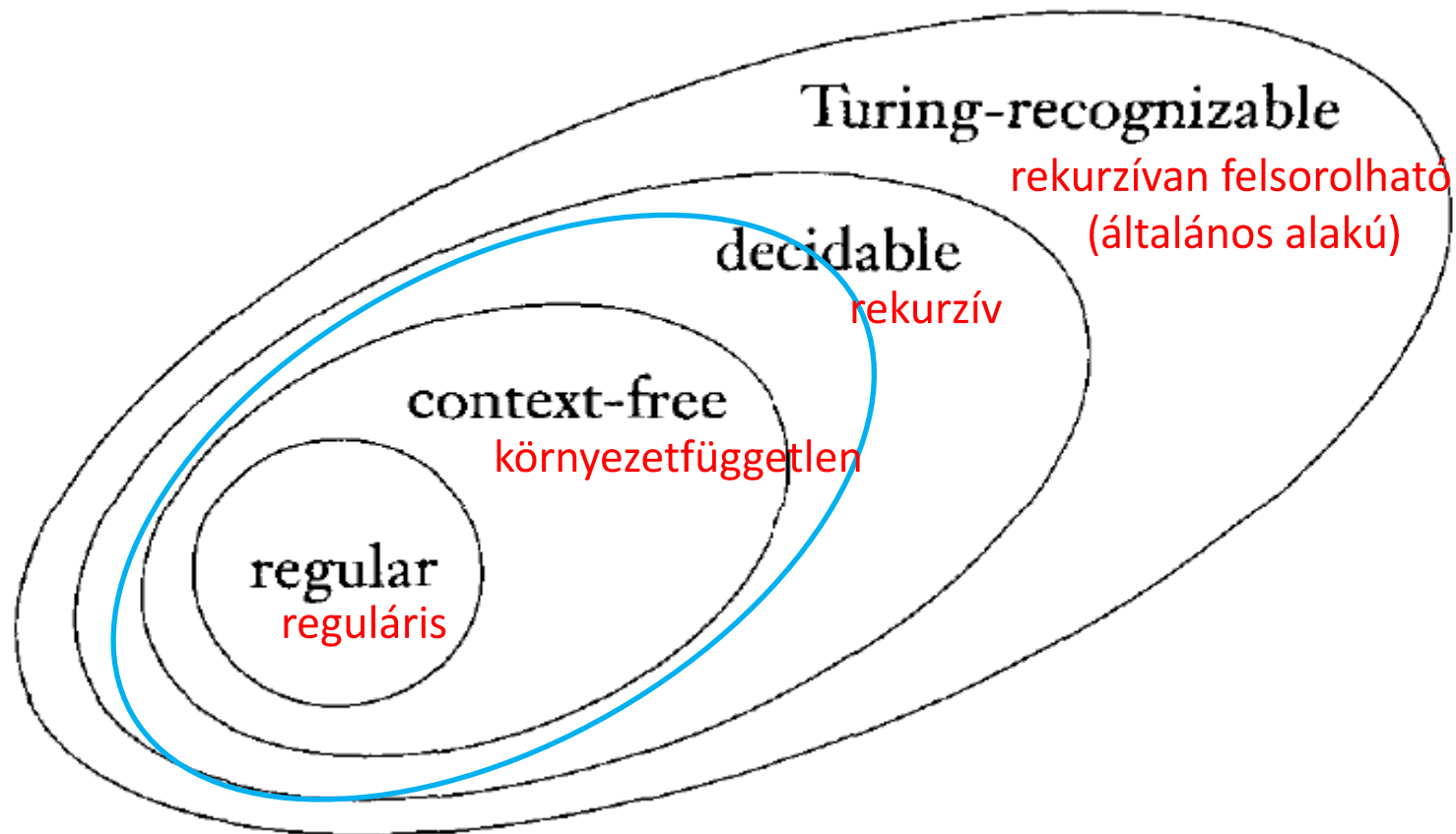
L Környezetiírás, ha generál
Környezetiírás grammatika

Leírás le, hogy mi a
"Gyógytűző" yel
verum

- A szabályok jóllehet nem rögzítettek, mint
a hal, hanem
- Egy leírás van a ^{mandat} forma nem rögzített
- A szabályok néha világos, világos, a
mandat formák nem változatlan sem mand-
at "túl szűk". $\Rightarrow$ könnyű leírás
könnyű mandata.

(Algoritmus?)

La'bur, la'hi fegnier

reguláris, környezetfüggetlen, **környezetfüggő**,
eldönthető/rekurzív, rekurzívan felsorolható

A Chomsky's hierarchy

$$\mathcal{L}(\text{REG}) \subset \mathcal{L}(\text{CF}) \subseteq \mathcal{L}(\text{CS}) \subset \mathcal{L}(\text{RE})$$

↑
pumpable
lemma

↑
!

↑
an undecidable
algorithm
exists
($\mathcal{L}(\text{CS})$ recursive)

(A joiner's brain
cannot solve
undecidable problems)

$$\underline{L(CF) \subseteq L(CS)}$$

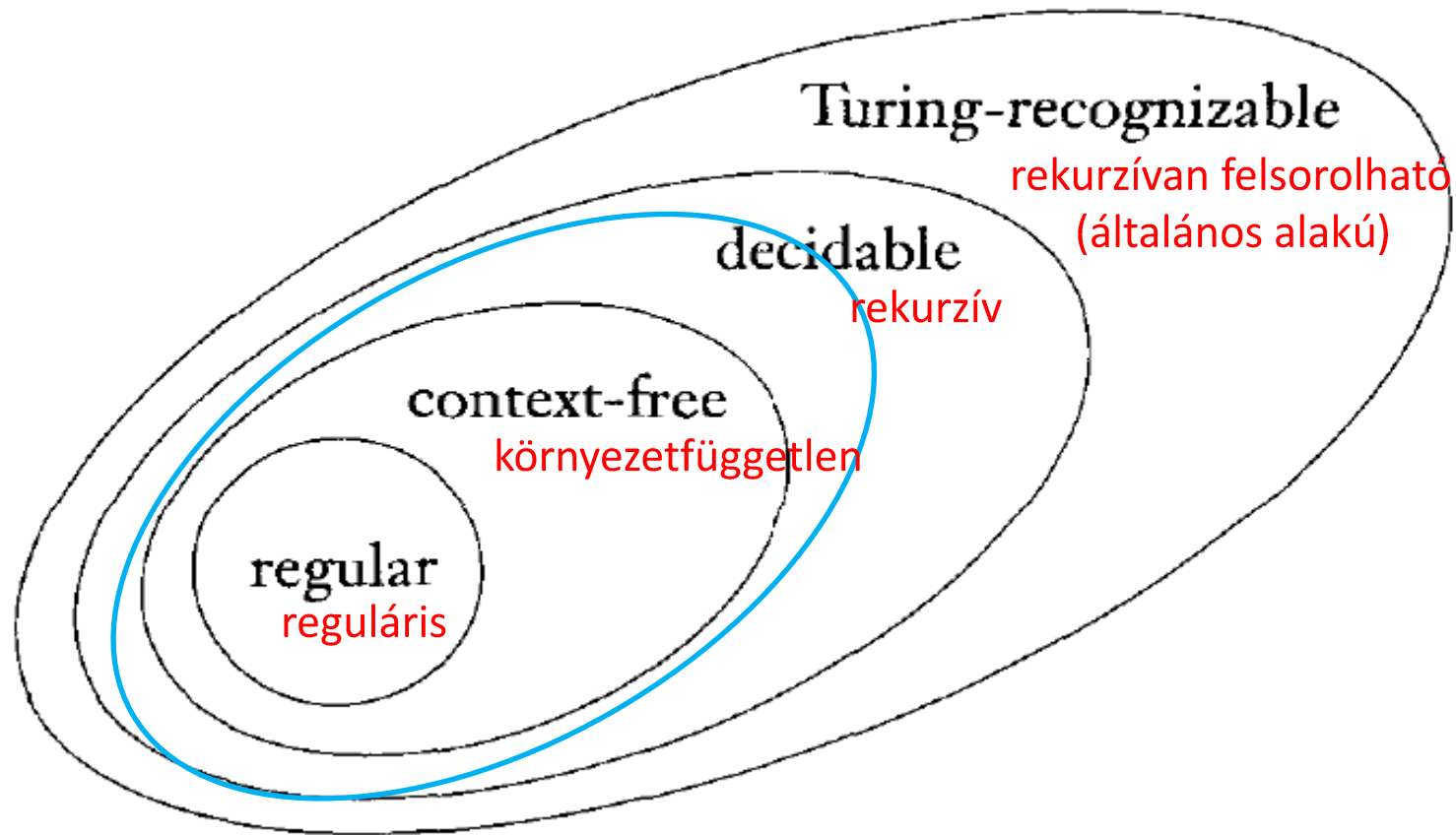
1. $\{a^n b^n c^n\} \notin L(CF) \leftarrow$ a pumpa leri
lema neni

2. $\{a^n b^n c^n\} \in L(CS) \leftarrow$ generat heto'
CeiingreA jing ^o ~~gama~~
gramari ra cal

Pl. $G = (\{S, B, C\}, \{a, b, c\}, S, P)$, ahol

$P = \{ S \rightarrow aSBC, S \rightarrow abC, CB \rightarrow BC, B \rightarrow bb, bC \rightarrow bc, cC \rightarrow cc \}$

La'bur, la'hi fegnier

reguláris, környezetfüggetlen, **környezetfüggő**,
eldönthető/rekurzív, rekurzívan felsorolható